

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief

Assendelft, B.M.E.

Citation

Assendelft, B. M. E. (2023, May 24). *Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief*. LOT dissertation series. LOT, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 10 De relativa *dewelke* en *hetwelk*

10.1 Inleiding

In de vorige vijf hoofdstukken is de invloed van het Frans op de morfologie en het lexicon van het Nederlands besproken. Het ging hier om elementen waarvan de Franse oorsprong vaststaat: zowel van de onderzochte leensuffixen als de leenwoorden is door etymologisch onderzoek bekend dat deze elementen uit het Frans komen. Voor enkele morfosyntactische patronen wordt ook beweerd dat deze door het Frans (kunnen) zijn beïnvloed. Zo geeft Van der Horst (2008: 1150) aan dat het gebruik van het tegenwoordig deelwoord (*hebbende, zijnde, lopende* etc.) met name in de zeventiende eeuw populair was en dat het Frans hierbij als voorbeeld kan hebben gediend. De heropleving van het gebruik van de conjunctief zou ook aan onder andere het Frans toe te schrijven zijn: de uitgang *-e* voor de aanvoegende wijs in de derde persoon enkelvoud is tegenwoordig alleen nog te vinden in versteende uitdrukkingen als *leve de koning*, maar in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw waren de conjunctieformen met name in literaire taal veel wijdverspreider (Van den Toorn e.a. 1997: 405; De Vooys 1970: 135). Constructies met een zelfstandig naamwoord, werkwoord of bijvoeglijk naamwoord plus *van* plus een infinitief (als in *haer toestaende van te moogen school houden*²⁶), die vanaf de zeventiende eeuw in zwang raakten, zouden corresponderen met de Franse constructie *de* plus infinitief, die in de zeventiende en achttiende eeuw een grote populariteit genoot (Peeters 1990: 105–117; Van den Toorn e.a. 1997: 420). Tot slot geven De Vooys (1967: 101), Van den Toorn e.a. (1997: 412) en Van der Horst (2008: 381) aan dat de relativa *dewelke* en *hetwelk* mogelijk onder invloed van het Franse *lequel* stonden.

Voor alle bovenstaande morfosyntactische verschijnselen blijft het echter bij hypothesen: het is nooit empirisch onderzocht of deze patronen daadwerkelijk door het Frans zijn beïnvloed. In dit hoofdstuk wordt voor één morfosyntactisch patroon – de relativa *dewelke* en *hetwelk* – voor het eerst onderzocht of er bewijs kan worden gevonden voor de stelling dat de ontwikkeling van deze relativa inderdaad onder invloed van het Frans heeft gestaan. Hierbij wordt gekeken naar de twee dimensies die in het *LOL*-corpus als variabele zijn opgenomen, te weten

²⁶ *LOL*-corpus, domein Religie, 1700–1749.

periode en domein. Door de frequentieverschillen van de relativa tussen de verschillende perioden en domeinen van het *LOL*-corpus te vergelijken met de frequentiepatronen van de leensuffixen en de leenwoorden, kan worden bekeken of de patronen die uit het leensuffixen- en leenwoordenonderzoek kwamen – zoals een frequentiestijging tot de eerste helft van de achttiende eeuw en daarna een daling, en een relatief hoge frequentie in domeinen als Academie en Liefdadigheid en een lage frequentie bij Privé en Literatuur – ook te zien zijn in de frequentiepatronen van de relativa *dewelke* en *hetwelk*. Wanneer voor beide dimensies hetzelfde patroon wordt gevonden voor de relativa als voor de leenwoorden en leensuffixen, dan is dat een duidelijke aanwijzing dat de ontwikkeling van deze relativa inderdaad met de invloed van het Frans te maken heeft gehad. Het onderzoeken van de vraag of de genoemde relativa aan Franse invloed toegeschreven kunnen worden, draagt op deze manier bij aan het beantwoorden van de algemene onderzoeksvraag die in dit proefschrift centraal staat. Het doel van dit proefschrift is immers om een beeld te krijgen van de daadwerkelijke invloed die het Frans op het Nederlands heeft gehad. In dit hoofdstuk wordt bekeken of het gebruik van de relativa *dewelke* en *hetwelk* toegevoegd kan worden aan de elementen van het historische Nederlands die door het Frans zijn beïnvloed.

Het gebruik van *dewelke* en *hetwelk* staat niet op zichzelf: deze woorden zijn onderdeel van het Nederlandse systeem van betrekkelijke voornaamwoorden waar historisch gezien ook de relativa *die*, *dat*, *wie*, *wat*, *hetgeen* en *welke(e)* toe behoren. Om deze reden wordt het gebruik van *dewelke* en *hetwelk* behandeld in relatie tot de andere betrekkelijke voornaamwoorden. In paragraaf 10.2 geef ik een overzicht van het complexe systeem van relativa en alle ontwikkelingen die hierin hebben plaatsgevonden in de geschiedenis van het Nederlands. Daarnaast licht deze paragraaf het onderzoek toe dat al is gedaan naar deze relativa. In paragraaf 10.3 wordt de methode voor het huidige onderzoek toegelicht. Paragraaf 10.4 bevat de resultaten en paragraaf 10.5 de conclusie.

10.2 Relativa in de geschiedenis van het Nederlands

10.2.1 Varianten van de relativa door de tijd heen

Betrekkelijke woorden hebben zich in Europese talen vaak uit vragende woorden ontwikkeld, maar betrekkelijke woorden gebaseerd op een aanwijzend voornaamwoord komen ook voor (Haspelmath 2001: 1494–

1495). Het Nederlands kent historisch gezien beide soorten betrekkelijke woorden: de oorspronkelijk aanwijzende voornaamwoorden *die*, *dat*, *hetgeen* en het aanwijzend bijwoord *daar* (al dan niet in combinatie met een voorzetsel: *daarin*, *daarbij*, *daarmee* etc.) en de oorspronkelijk vragende voornaamwoorden *wie*, *wat*, *dewelke*, *betwelke*, *welke*, *welke* en het oorspronkelijk vragende bijwoord *waar* (al dan niet in combinatie met een voorzetsel: *waarin*, *waarbij*, *waarmee* etc.) zijn in gebruik (gewees) als relativa in het Nederlands. Een voorbeeld van elk van deze relativa uit het *LOL*-corpus staat in (1)–(11):

- (1) Veraght geen Engelen, **die** woeste mannen stillen.
- (2) welk nieuws **dat** my kan intresseeren heeft men daar?
- (3) en zyn Majt. heeft het Appartement, **'t geen** dien Hertog bezat, gegeven aan deszelfs Broeder.
- (4) [...] keerde zyn Exellentie na Palo, **daar** nevens zyn Gemalinne van den Prince D. Livio Odescalchi treffelyk wierd onthaald.
- (5) Doch, **wie** voor Kormak wijkt, kan echter deugden kweken.
- (6) [...] en liet zich alles voorzetten **wat** ter harer eere gegeven of gezonden was.
- (7) [...] als getuigen ten dezen verzocht, **dewelke** benevens de Comparanten en my Notaris deze acte na gedane voorlezing hebben geteekend.
- (8) Het Schip, **'t welk** volgens onze voorige door Anne Birces op de hoogte van Goudstart den 14 December is gepreid [...].
- (9) [...] bedraagt de somma van f6,75, **welk** bedrag bereids is ontvangen.
- (10) Is goedgevonden aftewagten de Communicatie, **welke** den Hogen Rade van dese zaeke aen hun Ed: Groot Mog~ zoude geven.
- (11) Den Marquis van Leganes heeft een van zyn Kamer-Dienaars, met Brieven **waar van** men den Inhoud niet weet, na Weenen gezonden.

De geschiedenis van de Nederlandse relativa wordt gekenmerkt door een verandering bij de relatieve woorden van *d*- naar *w*-vormen: waar er oorspronkelijk alleen uit aanwijzende voornaamwoorden ontwikkelde relativa werden gebruikt (*d*-vormen als *die* en *daar*), werden en worden deze langzaam maar zeker vervangen door relativa die zijn ontwikkeld uit vragende voornaamwoorden (*w*-vormen als *wie* en *waar*). Deze *d*- naar *w*-verandering vindt zowel plaats bij de betrekkelijke voornaamwoorden (bijv. *die*, *dat* → *wie*, *wat*) als bij betrekkelijke bijwoorden (*daar* → *waar*) en betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden (*daar* plus voorzetsel → *waar* plus voorzetsel). De ontwikkeling naar *w*-vormen bij de betrekkelijke (voornaamwoordelijke) bijwoorden begon in de dertiende/veertiende eeuw en maakte met name in de zeventiende en achttiende eeuw een grote opmars. Rond 1900 zijn de *d*-vormen compleet door *w*-

vormen vervangen (Van der Horst 1988: 198; Van der Horst 2008: 603, 703). Bij de betreffende voornaamwoorden is de ontwikkeling naar *n*-vormen echter nog niet voltooid; bovendien is deze verder gevorderd bij de verandering van *dat* naar *wat* dan bij die van *die* naar *wie*.

In tabel 10.1 is een overzicht gegeven van de verschillende varianten van het betreffende voornaamwoord in de verschillende taalfasen.

	mannelijk/vrouwelijk enkelvoud	onzijdig enkelvoud	meervoud
Oud- nederlands (voor 1150)	<i>die</i>	<i>dat</i>	<i>die</i>
Middel- nederlands (1150–1500)	<i>die</i> <i>wie</i> <i>welke</i> <i>dewelke</i>	<i>dat</i> <i>wat</i> <i>welk</i> <i>hetwelk</i>	<i>die</i> <i>wie</i> <i>welke</i> <i>dewelke</i>
Modern Nederlands (1500–1900)	<i>die</i> <i>wie</i> <i>welke</i> <i>dewelke</i>	<i>dat</i> <i>wat</i> <i>welk</i> <i>hetwelk</i> <i>hetgeen</i>	<i>die</i> <i>wie</i> <i>welke</i> <i>dewelke</i>
Hedendaags Nederlands (1900–nu)	<i>die</i> <i>wie</i> <i>welke</i> = formeel	<i>dat</i> <i>wat</i> <i>welk</i> = formeel <i>hetwelk</i> = formeel <i>hetgeen</i> = formeel	<i>die</i> <i>wie</i> <i>welke</i> = formeel

Tabel 10.1. Varianten van het betreffende voornaamwoord in de nominatief in de verschillende fasen van het Nederlands. Gebaseerd op Krogull (2018: 188).

In de oudste fase van het Nederlands waren de *d*-vormen *die* voor mannelijk en vrouwelijk enkelvoud en voor meervoud en *dat* voor onzijdig enkelvoud (en de verbogen varianten *dien*, *dier* en *diens*) de voornaamste betreffende voornaamwoorden die in gebruik waren. In het Middelnederlands kwamen er ook *n*-vormen op: naast *die* ook *wie*, *welke* en *dewelke*, en naast *dat* ook *wat*, *welk* en *hetwelk*. In het Moderne Nederlands krijgt het onzijdig enkelvoud er bovendien nog een variant bij: *hetgeen*, oorspronkelijk een aanwijzend voornaamwoord. In het hedendaagse Nederlands bestaan eigenlijk alleen de varianten *die/wie* en *dat/wat* nog; *welk(e)*, *hetwelk* en *hetgeen* zijn varianten die als archaïsch worden beschouwd of enkel in zeer formele taal worden gebruikt en

dewelke komt helemaal niet meer voor (*ANS*: 5.8.4; 5.8.5.3; 5.8.5.6; 5.8.5.7; Van der Wal 2002: 34).

10.2.2 Interne en externe factoren d- naar w-verandering

De keuze tussen de *d*- of *w*-varianten van de relativa is afhankelijk van verschillende factoren. Als interne factoren zouden de aard van het antecedent, de *animacy* van het antecedent en het type bijzin een rol spelen. Wat betreft de aard van het antecedent zou de verandering van *d*- naar *w*-vormen zich volgens Van der Horst (1988: 196–198) uitbreiden van contexten met een onbepaald antecedent naar contexten met een bepaald antecedent op de volgende manier:

(I) vrij relativum > (II) zin > (III) onbepaalde voornaamwoorden > (IV) genominaliseerde adjectieven > (V) onbepaalde naamwoordgroepen > (VI) bepaalde naamwoordgroepen.

Deze zes contexten gelden voor onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden: bij mannelijke en vrouwelijke relativa zijn alleen contexten (I), (III), (V) en (VI) mogelijk (Van der Wal 2002: 32; Krogull 2018: 216). In (12)–(17) hieronder staan voorbeelden uit het *LOL*-corpus van elk van de zes contexten met het onzijdig relativum *dat* (het antecedent staat in cursief, het relativum in vet):

- (12) Wel ja, ja, dat zal wat worden, **dat** men eens kwijt is krijgt men zo ligt niet weêrom. (context I)
- (13) [...] dat *den incoop vande saeyen soo resoluht niet en sal wesen als voor desen*, **dat** merckelycke schade sal toebrengen ende den vryen handel een krack geven. (context II)
- (14) 't Is beter dat ik weg wil gaan, Als dat ik weêr *iets* zou verstaan, **Dat** my geheel bedroeft zou maken. (context III)
- (15) [...] en dank den god die ons allen zoo zegent voor *het goede* **dat** wij genieten. (context IV)
- (16) [...] van *een poket fyner wolle* **dat** eens by prouisie geconsenteert Is geweest. (context V)
- (17) [...] op de gronden vant' *Concept*, **dat** hy heer Raadpenss voor heen ten versoecken vande Heeren Curateuren en Burgemeesteren hier over opgesteld hadde. (context VI)

De *w*-vormen *wie* en *wat* zouden het eerst in context (I) worden gebruikt en als laatst in context (VI). Zo is het gebruik van *wie* als relativum in hedendaags Nederlands grotendeels nog beperkt tot contexten als vrije relatieven (bijv. *wie het antwoord weet, mag het zeggen*), terwijl het betrekkelijk voornaamwoord *wat* ook met naamwoordgroepen als antecedent op kan treden (bijv. *dat is een pakje wat ik laatst heb opgehaald*). Schoonenboom (2000: 138) vermoedt op basis van haar data van de distributie van *dat* en *wat* over verschillende contexten dat de bepaaldheid van het antecedent inderdaad van invloed is op de ontwikkeling van *dat* naar *wat*, terwijl o.a. Krogull (2018: 212) juist geen invloed van de bepaaldheid van het antecedent op de keuze voor *dat* of *wat* vond.

De *animacy* van het antecedent wordt ook genoemd als factor die het gebruik van een bepaald relativum beïnvloedt (Krogull 2018: 216). Deze factor is alleen relevant voor mannelijke en vrouwelijke antecedenten. Het gaat hierbij om het verschil tussen antecedenten die verwijzen naar levende wezens (mensen, dieren en goden) tegenover antecedenten die verwijzen naar niet-levende entiteiten als voedsel en abstracte concepten (bijv. *liefde*). Krogull (2018: 222–223) vond een beperkte invloed van deze interne factor op de keuze voor het relativum in zijn corpus met achttiende- en negentiende-eeuwse dagboeken en kranten: er leek een lichte voorkeur te zijn voor *welke* in plaats van *die* bij onbezielde antecedenten en voor *die* en *wie* bij bezielde referenten.

Tot slot kan het type bijzin waarin een relativum voorkomt invloed hebben. *W*-vormen zouden eerder in uitbreidende betrekkelijke bijzinnen (*het meisje, dat twaalf jaar is, won haar eerste sportwedstrijd*) dan in beperkende betrekkelijke bijzinnen (*het meisje dat daar loopt, ken ik nog van de basisschool*) voorkomen. Dit is echter alleen het geval als de relatieve zin niet is ingebed maar in finale positie staat, d.w.z. dat de betrekkelijke bijzin niet direct achter het antecedent staat waar die bij hoort (als in *ik heb haar een boek dat de Tachtigjarige Oorlog beschrijft gegeven*), maar aan het einde van de zin (als in *ik heb haar een boek gegeven dat de Tachtigjarige Oorlog beschrijft*), en als deze finale relatieve bijzin continuatief is (Rutten 2010; Rutten & Van der Wal 2017). Continuatieve betrekkelijke bijzinnen bevatten nieuwe informatie die normaal gesproken in hoofdzinnen wordt gegeven en geven een gebeurtenis weer die in de tijd volgt op de gebeurtenis in de hoofdzin (bijv. *hij kocht een klein autootje, dat hij echter dezelfde dag nog tegen een boom liet crashen*) (ANS: 14.5.3.8.iii).

Ook externe factoren kunnen de keuze voor een bepaalde variant beïnvloeden. Zo zou de verandering van *d*- naar *w*-vormen afhankelijk zijn van de sociale klasse en het gender van de taalgebruiker en van het

genre (Rutten 2010; Rutten & Van der Wal 2014; Krogull 2018). Rutten & Van der Wal (2014) vonden dat *w*-vormen bij de betrekkelijke (voornaamwoordelijke) bijwoorden een hogere frequentie hadden in zeventiende- en achttiende-eeuwse privébrieven geschreven door de hogere sociale klassen dan in die geschreven door de lagere sociale klassen. Ook gebruikten mannen meer *w*-vormen dan vrouwen in deze perioden. Krogull (2018) rapporteerde eveneens meer *w*-vormen bij de betrekkelijke voornaamwoorden in achttiende- en negentiende-eeuwse privébrieven en dagboeken geschreven door mannen dan in die geschreven door vrouwen. Krogull (2018) vond ook dat de *w*-vormen een hogere frequentie hadden in kranten dan in dagboeken, die op hun beurt weer meer *w*-vormen hadden dan privébrieven, wat aangeeft dat de *w*-vormen eerder in formeel taalgebruik dan in informele taal worden gebruikt.

10.2.3 De vormen (het)welk, (de)welke en hetgeen

Naast *die* en *wie* kwamen in elk geval sinds de dertiende eeuw nog andere varianten voor van het betrekkelijk voornaamwoord voor mannelijk, vrouwelijk en meervoud: *dewelke* en *welke* (Van der Horst 2008: 381). Alternatieven voor *dat* en *wat* waren *hetwelke* en *welke* en daarnaast ook *hetgeen*. *Dewelke* en *hetwelke* zouden vooral populair zijn geweest in de zestiende en zeventiende eeuw (Van der Horst 2008: 830). Daarmee zouden deze varianten van het betrekkelijk voornaamwoord chronologisch een andere ontwikkeling door hebben gemaakt dan wat voor het Engels wordt gerapporteerd, waar een variant bestond die vergelijkbaar was met *dewelke/hetwelke: the which*. In het Engels was deze variant in de vroegmoderne tijd in competitie met *which*. Nevalainen & Raumolin-Brunberg (2016: 74) tonen aan dat het gebruik van *the which* na een aandeel van 30 tot 40 procent in de vijftiende eeuw in de eerste helft van de zestiende eeuw een variant wordt die nauwelijks meer voorkomt, ten voordele van *which*. *The which* kon vanaf de zestiende eeuw alleen nog in combinatie met een voorzetsel worden gebruikt (bijv. *by the which*, *to the which*) en niet meer in subjectpositie, waar alleen nog *which* werd gebruikt (Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2016: 98).

Het onzijdig betrekkelijk voornaamwoord *hetgeen* werd oorspronkelijk gebruikt als aanwijzend voornaamwoord en werd in de vijftiende/zestiende eeuw gebruikt in combinatie met onderschikkend voegwoord of betrekkelijk voornaamwoord *dat* (*hetgeen dat*), vaak in vrije

relatieven en na een voorzetsel. Rond de zestiende/zeventiende eeuw werd *hetgeen* geherinterpreteerd als relativum en kon het, zonder *dat*, naast *dat*, *wat*, *welk* en *hetwelk* gebruikt worden als onzijdig betrekkelijk voornaamwoord. De vorm werd veel gebruikt in de zeventiende en achttiende eeuw en daalde in frequentie vanaf de negentiende eeuw (Schoonenboom 1997: 368).

De keuze voor de vormen *dewelke/welke* en *hetwelk/welk/hetgeen* in plaats van *die/wie* en *dat/wat* zou vooral met stilistische factoren te maken hebben: ze zouden vooral een kenmerk van formele stijl zijn (Van der Wal 2002: 29; Krogull 2018: 193, 196; Burridge 1993: 243). Constructies met *welk* zouden met name veel in juridische teksten voorkomen (Burridge 1993: 243). In de negentiende eeuw neemt volgens Van der Horst (2008: 1686) het gebruik van *dewelke* en in mindere mate van *hetwelk* af omdat deze vormen dan als te formeel en archaïsch worden gezien.

10.2.4 Eerder onderzoek

Naast enkele publicaties die de ontwikkeling van de relativa in het Nederlands (en in het bijzonder de ontwikkeling van *d-* naar *w-*vormen) beschrijven (Van der Horst 2008; Van der Horst 1988; Van der Wal 2002), zijn er ook enkele studies over relativa in het Nederlands die gebaseerd zijn op corpusonderzoek. Veel corpusonderzoek richt zich op de ontwikkeling van *d-* naar *w-*vormen bij de betrekkelijke (voornaamwoordelijke) bijwoorden in de geschiedenis van het Nederlands (Van der Horst & Storm 1991; Rutten 2010; Rutten & Van der Wal 2014; Rutten & Van der Wal 2017; Van de Voorde 2022), een onderwerp dat hier buiten beschouwing zal blijven.

Onderzoek naar betrekkelijke voornaamwoorden is onder andere gedaan door Schoonenboom (1997; 2000). Zij onderzocht het gebruik van de onzijdige relativa *dat*, *wat* en *hetgeen* met ingesloten antecedent in bijbelvertalingen uit de veertiende, zestiende, zeventiende, negentiende en twintigste eeuw. Het bleek dat *dat* van het frequentste relativum in de veertiende eeuw gestaag in frequentie daalde tot het niet meer voorkwam in de twintigste eeuw; in plaats daarvan steeg het gebruik van *wat* als relativum sterk tussen de veertiende en twintigste eeuw, terwijl *hetgeen* pas vanaf de zestiende eeuw in het corpus voorkwam, maar in de twintigste eeuw sterk was gedaald in frequentie.

Andere corpusstudies naar betrekkelijke voornaamwoorden hebben ook aandacht besteed aan de relativa (*het*)*welk* en (*de*)*welke*. De Schutter & Kloots (2000) betrokken voor het eerst alle relativa in hun onderzoek, dus inclusief de vormen *hetgeen*, *welk(e)*, *hetwelk* en *dewelke*, en zowel betrekkelijke voornaamwoorden als betrekkelijke bijwoorden en betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden. Ze verkenden de frequentie van al deze vormen in zeventiende-eeuws literair proza, in poëzie en in toneelteksten. Hieruit kwam naar voren dat *w*-vormen relatief weinig voorkomen in vergelijking met *d*-vormen, waarbij *w*-vormen vaker voorkomen in toneelteksten dan in de andere genres. De ‘alternatieve’ vormen *hetwelk*, *dewelke*, *welk*, *welke* en *hetgeen* komen slechts sporadisch voor in lyriek en toneel en het gebruik ervan is afhankelijk van individuele voorkeuren van de auteur (De Schutter & Kloots 2000: 331; 335).

Ook Krogull, Rutten & Van der Wal (2017) en Krogull (2018) onderzochten naast de relativa *dat*, *wat*, *die* en *wie* de voorkomens van *hetgeen*, *hetwelk*, *dewelke* en *welk(e)* in subjects- en objectspatie in achttiende- en negentiende-eeuwse kranten, brieven en dagboeken. Het bleek dat van de onzijdige relativa (*dat*, *wat*, *welk*, *hetwelk* en *hetgeen*) *dat* en *hetwelk* de frequentste waren, waarbij ondanks een relatief diachrone stabiliteit *dat* frequenter was in de achttiende eeuw en *hetwelk* in de negentiende. *Wat*, *hetgeen* en *welk* waren minder sterk vertegenwoordigd in het corpus. Naast de interne factor bepaaldheid van het antecedent – die geen invloed bleek te hebben – waren de externe factoren genre, gender en regio betrokken in het onderzoek, die elk wel invloed bleken te hebben. Vooral kranten en dagboeken lieten een toename van *hetwelk* zien in de negentiende eeuw, en mannen bleken *hetwelk* meer te gebruiken dan vrouwen. Zowel *hetwelk* als *hetgeen* leek prominenter aanwezig te zijn in de periferie van het taalgebied (Friesland, Groningen en Noord-Brabant) dan in het centrum (Noord- en Zuid-Holland en Utrecht).

Bij de mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden (*die*, *wie*, *welke*, *dewelke*) werden de interne factor *animacy* en de externe factoren genre, gender en regio betrokken. Het relativum *die* bleek het frequentst te zijn, gevolgd door *welke*; zowel *wie* als *dewelke* bleek zelden voor te komen. Hoewel de distributie diachroon vrij stabiel bleef, werd *welke* iets frequenter in de negentiende eeuw ten koste van *die*, terwijl in deze periode *dewelke* geheel uit het corpus was verdwenen. De interne factor *animacy* bleek beperkte invloed te hebben: alleen het gebruik van *welke* nam wat toe bij onbezielde antecedenten in de negentiende eeuw.

Welke bleek het frequentst te zijn in kranten en het minst frequent in brieven, waar *die* de overhand had; in de dagboeken nam het percentage *die* af en het percentage *welke* toe in de negentiende eeuw. Ook gebruikten mannen meer de variant *welke* dan vrouwen en was de toename van *welke* iets duidelijker in de periferie van het taalgebied dan in het centrum.

Wanneer apart naar de onzijdige relativa *hetwelke* versus *welke* wordt gekeken en naar de mannelijke/vrouwelijke relativa *dewelke* versus *welke*, dan komt uit het onderzoek van Krogull (2018) dat *hetwelke* frequenter was dan *welke*, maar dat bij de mannelijke en vrouwelijke relativa *welke* juist frequenter was dan *dewelke*. De alternatieve vormen *hetwelke* en *dewelke* zijn echter vergeleken met *dat* en *die* weinig frequente varianten van het betreffende voornaamwoord, iets wat ook uit het hierboven besproken onderzoek van De Schutter & Kloots (2000) naar voren kwam.

10.2.5 Opzet huidige onderzoek en hypotheses

De corpusstudies die tot nu toe naar betreffende voornaamwoorden zijn gedaan, zijn beperkt tot slechts enkele relativa en één genre (Schoonenboom 1997; 2000) of zijn beperkt in het aantal perioden dat is onderzocht (De Schutter & Kloots 2000; Krogull, Rutten & Van der Wal 2017; Krogull 2018). In het huidige onderzoek zal naar een grotere tijdspanne van vierhonderd jaar worden gekeken en naar het gebruik van de betreffende voornaamwoorden in verschillende domeinen, waarbij er, naast de ontwikkeling van *d-* naar *w-*vormen, meer specifiek aandacht wordt besteed aan het gebruik van *hetwelke* en *dewelke* om de mogelijke invloed van het Frans op het gebruik van deze relativa te achterhalen.

In de literatuur (bijv. Van der Horst 2008; Van den Toorn e.a. 1997) wordt, zoals in paragraaf 10.1 al is vermeld, geopperd dat *hetwelke* en *dewelke* beïnvloed zijn door het Frans. De eerste hypothese die in het huidige onderzoek getoetst gaat worden, is dan ook dat deze relativa inderdaad zijn beïnvloed door het Frans. De verwachting is dat zowel *hetwelke* als *dewelke* hetzelfde diachrone patroon laat zien als de Franse leensuffixen en leenwoorden (zie paragraaf 5.4.1 en 7.4.1), en dat in domeinen waarin, vergeleken met de andere domeinen, veel leenwoorden en leensuffixen worden gebruikt (zie paragraaf 5.4.2 en 7.4.2) ook meer *hetwelke* en *dewelke* als relativa voorkomen in vergelijking met de domeinen waarin minder leenwoorden en leensuffixen worden gebruikt.

Ten tweede kan op basis van het eerdere onderzoek naar relativa verwacht worden dat er gedurende de vier eeuwen een toename in het gebruik van *w*-vormen te zien is in het *LOL*-corpus ten koste van de *d*-vormen. Het is echter niet te verwachten dat deze toename ook te zien is bij de vormen *hetwelk* en *dewelke* afzonderlijk, die wel *w*-vormen zijn, maar die een beperkte frequentie hebben en in de negentiende eeuw in gebruik zouden afnemen vanwege hun formele karakter. Bij *welke* zou juist wel een toename in de tijd te zien kunnen zijn, aangezien Krogull (2018) een toename van deze vorm in de negentiende eeuw ten opzichte van de achttiende eeuw vond.

Ten derde is het te verwachten dat er verschillen zijn in het gebruik van de verschillende varianten van de relativa tussen de sociale domeinen in het *LOL*-corpus. Door Krogull (2018) werd een genreverschil gevonden in het gebruik van verschillende relativa, waarbij met name *hetwelk* en *welke* frequenter bleken te zijn in de meer formele genres. Daarnaast zijn de vormen *dewelke*, *welke*, *hetwelk*, *welk* en *hetgeen* in de onderzoeksliteratuur bestempeld als formele varianten van de betreffende voornaamwoorden. De domeinen die onder de administratieve domeinen vallen (Academie, Economie, Liefdadigheid en Religie) kunnen gezien worden als formelere genres dan de domeinen Publieke Opinie, Privé en Literatuur (zie hoofdstuk 2). De kranten uit het domein Publieke Opinie zijn op hun beurt weer formeler dan de brieven uit Privé en de toneelstukken uit Literatuur. In de formelere domeinen zal dus een hoger aandeel van de alternatieve vormen van het betreffende voornaamwoord gevonden moeten worden dan in de minder formele domeinen.

10.3 Methode

In deze casestudy zijn alle varianten van de onzijdige, mannelijke en vrouwelijke betreffende voornaamwoorden meegenomen, dus: *dat*, *wat*, *welk*, *hetwelk* en *hetgeen* voor de onzijdige betreffende voornaamwoorden en *die*, *nie*, *welke* en *dewelke* voor de mannelijke, vrouwelijke en meervoudsvormen van het betreffende voornaamwoord. Al deze relativa zijn met automatische zoekopdrachten door middel van *AntConC* uit het *LOL*-corpus gehaald, waarbij ook rekening gehouden is met spellingsvarianten als *dye*, *nye*, *welc(e)*, *welck(e)*, *twelk*, *het welk*, *tgeen*, *hetgene*, *hetghene*, *tgeun*, *dwel(c)ke(n)* et cetera. In navolging van Krogull (2018) zijn alleen de betreffende voornaamwoorden die binnen de bijzin de functie van

onderwerp of lijdend voorwerp vervullen meegenomen en dus niet betrekkelijke voornaamwoorden die deel zijn van een voorzetselgroep (*aan wie, door welke* etc.) of die in de datief of genitief staan vanwege hun functie in de zin. Deze betrekkelijke voornaamwoorden kunnen ook vervangen worden door een betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord (*waaraan, waardoor* etc.), wat zou betekenen dat deze vormen ook meegenomen zouden moeten worden in het onderzoek. Aangezien er met deze vormen een andere variabele ontstaat vanwege de vele extra varianten die erbij komen zoals *waaraan, waardoor* etc. die een rol gaan spelen in de keuze voor een relativum, is ervoor gekozen om deze vormen buiten beschouwing te laten.

Sommige van de betrekkelijke voornaamwoorden kunnen ook andere woordsoorten dan relativa zijn: *wie, wat* en *welk(e)* kunnen ook vragende voornaamwoorden zijn; *die* kan een aanwijzend voornaamwoord zijn; *dat* kan naast een aanwijzend voornaamwoord ook een onderschikkend voegwoord zijn. Daarom zijn de gevallen die geen relativum bleken te zijn handmatig uit de resultaten gefilterd. Bij het relativum *wat* zijn de constructies *wat...betreft* en *wat...aangaat* niet meegenomen in het onderzoek, in navolging van Schoonenboom (1997: 345) en Krogull (2018: 199). Bij *wat* en *wie* kan er soms twijfel zijn of deze als vragende voornaamwoorden opgevat moeten worden die een bijzin inleiden of als betrekkelijke voornaamwoorden met ingesloten antecedent (Schoonenboom 2000; Van der Horst 1988; Krogull 2018: 199–200). In navolging van Krogull (2018: 199–200) heb ik het voornaamwoord bij een duidelijk vragende interpretatie niet meegeteld, maar als de interpretatie zowel vragend als betrekkelijk kon worden opgevat heb ik deze wel meegeteld. Twee voorbeelden uit het *LOL*-corpus van het vragende gebruik van *wat* en *wie* staan in (18) en (19):

- (18) [...] om te weten **wat** de heeren van dese Vergaderinge oordeelen dat hierinne dient gedaen te werden.
 (19) [...] is by de Leden van het Collegie rond gevraegd, **wie** men als Orgelmaker en Beeldhouwer benoemde.

Omdat in beide contexten informatie ontbreekt – in (18) is het oordeel van de vergadering nog niet duidelijk en in (19) zijn de orgelmaker en beeldhouwer nog niet bekend – moeten deze voornaamwoorden als vragend worden opgevat. Ook kan bij deze voornaamwoorden moeilijk

een antecedent worden gedacht: *wat* in (18) vervangen door *datgene wat/dat* en *wie* in (19) door *degene die* levert onlogische zinnen op.

Bij zinnen (20) en (21) zijn zowel een relatieve als een vragende interpretatie mogelijk.

(20) Gij raedt onmogelijk, **wat** mijn Vader mij zo even gezegd heeft!

(21) De Voorzitter merkt op, dat hy er natuurlyk niet tegen is dat de Gemeente te kennen geeft **wie** zy wenscht.

In zowel (20) als (21) kunnen *wat* en *wie* vervangen worden door *datgene wat/dat* en *degene die*, maar de voornaamwoorden hebben ook nog steeds een vragende interpretatie. Zinnen als (20) en (21) zijn echter, in tegenstelling tot zinnen als (18) en (19), wel meegenomen in de resultaten van de relativa *wat* en *wie*.

Bij *hetgeen* zijn, in navolging van Schoonenboom (1997; 2000), de voorkomens van *hetgeen dat* meegeteld bij *hetgeen*, aangezien het niet duidelijk is of *dat* hier moet worden opgevat als een betrekkelijk voornaamwoord of dat het geherinterpreteerd is als voegwoord; in het eerste geval zou *hetgeen* als aanwijzend voornaamwoord fungeren en in het tweede geval als betrekkelijk voornaamwoord (zie ook Van der Horst 2008: 1115).

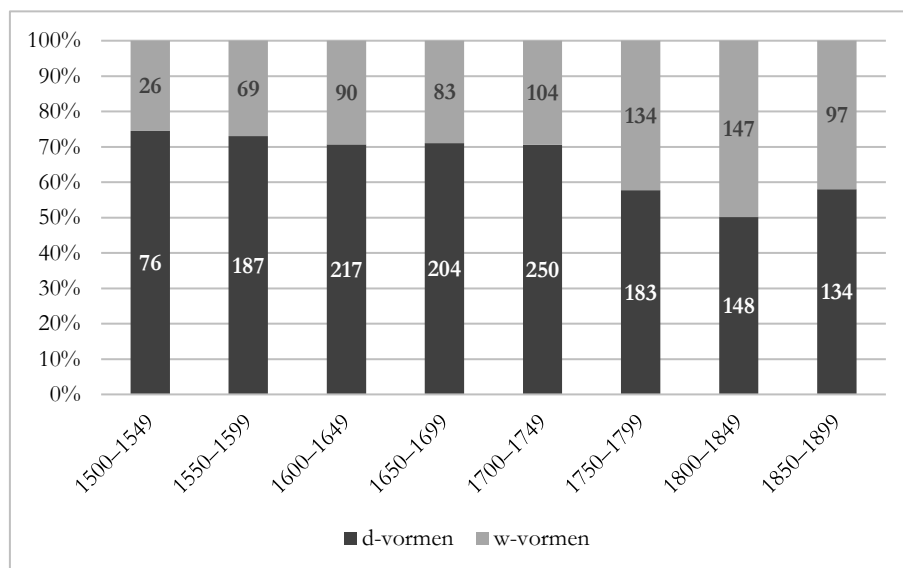
Bij de bespreking van de resultaten in de volgende paragraaf worden de resultaten voor de diachronie en de sociale domeinen steeds apart besproken voor de onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden (*dat*, *wat*, *welk*, *hetwelk* en *hetgeen*) en voor de mannelijke, vrouwelijke en meervoudsvormen (*die*, *wie*, *welke* en *dewelke*). Vanwege de verschillende distributie van de vormen bij de onzijdige relativa in vergelijking met de mannelijke/vrouwelijke relativa die uit eerder onderzoek naar voren kwam, zou het een onduidelijk beeld opleveren als de vormen *dat* en *die*, *wat* en *wie*, *welk* en *welke* en *hetwelk* en *dewelke* bij elkaar genomen zouden worden. Bovendien heeft het onzijdige relativum de extra variant *hetgeen* die geen equivalent heeft bij de mannelijke/vrouwelijke relativa. Om echter de verandering van *d*- naar *w*-vormen te kunnen observeren, zijn de resultaten van alle relativa hiervoor wel samengenomen (zie paragraaf 10.4.1). Hierbij kunnen de vormen *dat*, *hetgeen* en *die* als *d*-vormen worden gezien, aangezien deze zijn ontwikkeld uit aanwijzende voornaamwoorden, en *wat*, *welk*, *hetwelk*, *wie*, *welke* en *dewelke* kunnen samen gegroepeerd worden als *w*-vormen, omdat deze relativa zijn ontwikkeld uit vragende voornaamwoorden.

10.4 Resultaten

Er zijn in totaal 2.149 betrekkelijke voornaamwoorden uit het corpus gehaald. In deze paragraaf worden de resultaten besproken van de *d*-vormen versus de *w*-vormen (10.4.1), de resultaten per periode (10.4.2), de resultaten per domein (10.4.3) en de resultaten per periode per domein (10.4.4).

10.4.1 *d*- naar *w*-verandering

Allereerst worden in figuur 10.1 de resultaten gepresenteerd van alle betrekkelijke voornaamwoorden die zijn ontwikkeld uit een aanwijzend voornaamwoord (te weten: *dat*, *die* en *hetgeen*), de *d*-vormen, tegenover de betrekkelijke voornaamwoorden die zijn ontwikkeld uit een vraagwoord (*wat*, *wie*, *welk*, *welke*, *hetwelk* en *dewelke*), de *w*-vormen. In de figuur zijn zowel de percentages *d*- en *w*-vormen opgenomen als de absolute aantallen relatief per categorie.

Figuur 10.1. Verhouding tussen *d*-vormen en *w*-vormen bij de betrekkelijke voornaamwoorden in het *LOL*-corpus per periode (percentages en absolute aantallen).

Na een lichte daling van het aantal *d*-vormen in de eerste drie perioden van het corpus, van circa 75 procent *d*-vormen in 1500–1549 tot 70

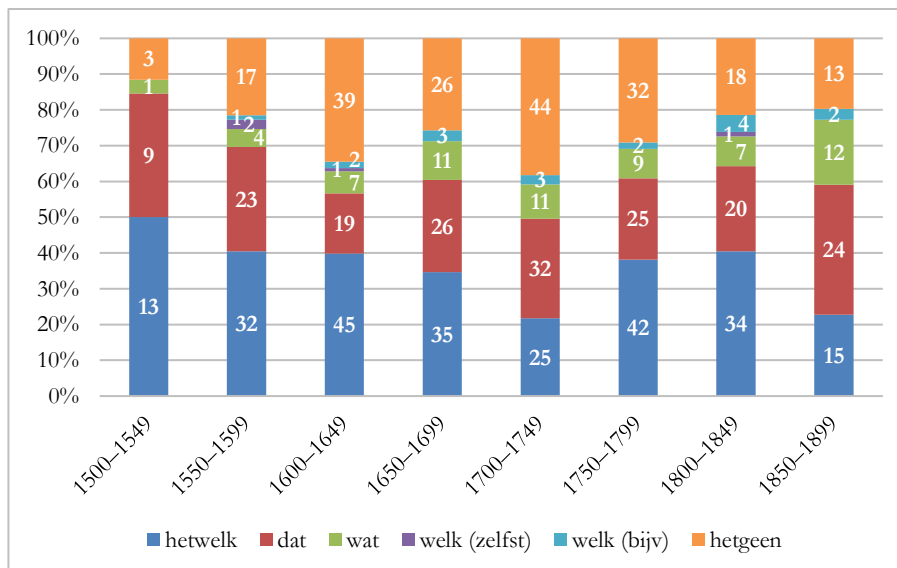
procent in 1600–1649, blijft de verhouding tussen *d*- en *w*-vormen stabiel gedurende de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw. Vanaf de tweede helft van de achttiende worden de *w*-vormen frequenter ten koste van de *d*-vormen tot het aantal *w*-vormen in de periode 1800–1849 nagenoeg de helft is van het totale aantal relativa. In de tweede helft van de negentiende eeuw is het aandeel *w*-vormen wel weer licht gestegen tot hetzelfde niveau als een eeuw daarvoor.

Op basis van deze algemene resultaten kan gesteld worden dat er een *d*- naar *w*-verandering te zien is, hoewel deze verandering niet zo duidelijk is als in eerdere onderzoeken is aangetoond, bijvoorbeeld in Rutten & Van der Wal (2014). Bij deze resultaten zijn echter alle mogelijke betrekkelijke voornaamwoorden bij elkaar geteld, waardoor het de vraag is of deze ontwikkeling ook voor de afzonderlijke relativa bepaald kan worden. Daarom zijn in de volgende figuren de resultaten uitgesplitst per variant van het betrekkelijke voornaamwoord. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden *dat*, *wat*, *welke*, *hetwelke* en *hetgeen* aan de ene kant en de mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden *die*, *wie*, *welke* en *dewelke* aan de andere kant.

10.4.2 Relativa per periode

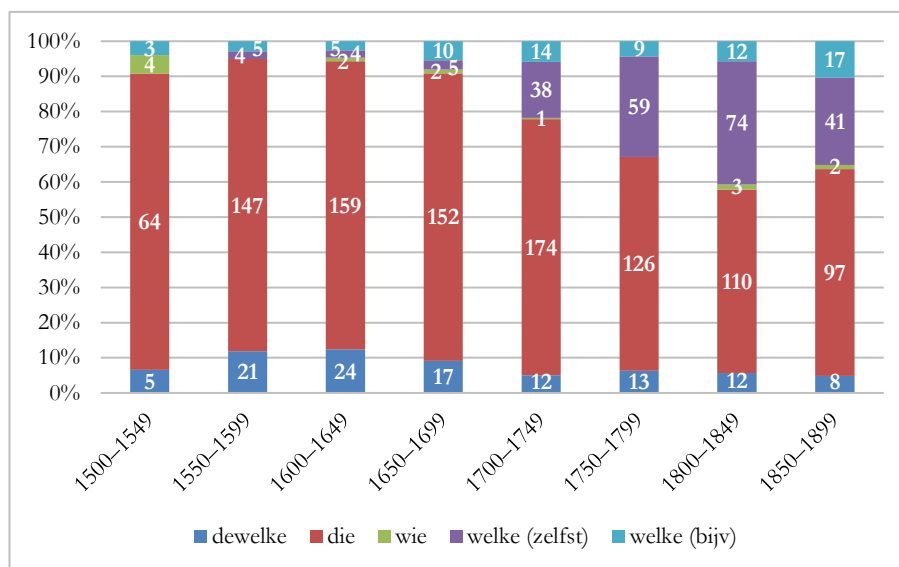
In figuur 10.2 op de volgende pagina zijn de resultaten van de onzijdige relativa opgenomen. Over alle perioden gezien vormen *dat*, *hetwelke* en *hetgeen* de frequentste onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden. De frequentie van *hetwelke* laat een lichte diachrone daling zien, maar blijft op de perioden 1700–1749 en 1850–1899 na relatief stabiel. Opmerkelijk is wel dat het aandeel *hetwelke* in de periode die het hoogste aantal Franse leensuffixen en leenwoorden had – 1700–1749 (zie paragraaf 5.4.1 en 7.4.1) – juist het laagste is van alle perioden. *Hetgeen* is daarentegen het relativum met het grootste aandeel in alle onzijdige relativa in de periode 1700–1749. Over het algemeen lijkt het patroon van *hetgeen* ook meer op het patroon dat uit de leenwoorden en leensuffixen naar voren komt, met een toename tot de periode 1700–1749 en daarna een afname. Als de percentages van *hetwelke* en *hetgeen* worden vergeleken, dan lijkt het er ook op dat het aandeel *hetgeen* toeneemt in dezelfde periode waarin het aandeel *hetwelke* afneemt. Dit zou kunnen betekenen dat *hetgeen* als het alternatieve, inheemse relativum wordt gezien voor *hetwelke*, aangenomen dat dit laatste relativum beïnvloed is door het Frans en dus niet inheems

is. Hier is echter geen bewijs voor te vinden in het *LOL*-corpus: in formules, bijvoorbeeld *hetwelk doende* en *hetwelk ik affirmeer*, blijkt *hetwelk* nooit vervangen te worden door *hetgeen* en ook lijken de twee relativa functioneel anders gebruikt te worden. *Hetgeen* wordt bijvoorbeeld in het grootste deel van de gevallen met ingesloten antecedent gebruikt, terwijl *hetwelk* niet in deze context voorkomt. *Hetwelk* komt juist vaak voor met een hele zin als antecedent. *Hetgeen* komt ook wel in deze context voor, maar is hier niet het enige alternatief voor *hetwelk*: de overige onzijdige relativa *dat* en *welk* komen ook met een zin als antecedent voor. De relativa *hetgeen* en *hetwelk* lijken dus niet uitwisselbaar gezien hun verschillende gebruiksfuncties.

Figuur 10.2. Onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden per periode in het *LOL*-corpus (percentages en absolute aantallen).

Het gebruik van *dat* blijft relatief stabiel over de tijd heen. *Wat* is een weinig voorkomende variant in alle perioden, maar is in de laatste periode, 1850–1899, duidelijk in frequentie toegenomen. De vorm *welk* (zowel de bijvoeglijke als de zelfstandige variant) komt van alle varianten het minst vaak voor, en vormt ook in elke periode de minst frequente variant. In de eerste periode is deze variant zelfs afwezig. Het aandeel *welk* neemt ook niet substantieel toe of af in de loop van de tijd.

Figuur 10.3. Mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden per periode in het LOL-corpus (percentages en absolute aantallen).

Figuur 10.3 geeft de resultaten voor de mannelijke en vrouwelijke relatieve. In tegenstelling tot zijn onzijdige tegenhanger *hetwelke* is bij de mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden *dewelke* geen frequente variant: *dewelke* maakt maximaal slechts zo'n 12 procent uit van het totale aantal betrekkelijke voornaamwoorden, terwijl *hetwelke* in elke periode een aandeel tussen de 22 en 50 procent had. Na de eerste helft van de zeventiende eeuw is er een daling te zien in het gebruik van *dewelke*. Dit komt, net als het diachrone patroon van *hetwelke*, niet overeen met het diachrone patroon van Franse leenwoorden en leensuffixen.

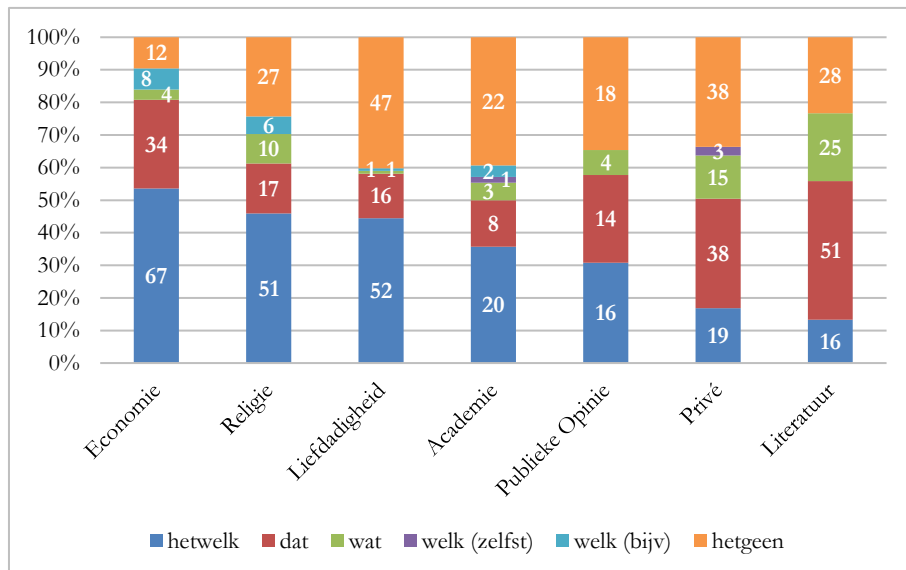
Ook in tegenstelling tot de resultaten van het onzijdige *welke*, dat maar een zeer lage frequentie had vergeleken met de andere onzijdige relatieve, is het betrekkelijke voornaamwoord *welke* juist de op een na frequentste variant in figuur 10.3; *die* is duidelijk het frequentst. *Welke* is in de eerste vier perioden van het corpus nog een weinig voorkomende variant, zowel in het zelfstandige als in het bijvoeglijke gebruik, maar is in de achttiende en negentiende eeuw in toenemende mate populair met een piek van ruim 40 procent in 1800–1849. *Die* blijft echter in alle perioden veruit het frequentste betrekkelijke voornaamwoord.

Het aandeel *wie* is zeer klein in alle perioden van het corpus. Opvallend is dat in de vroegste periode het aandeel *wie* het grootst lijkt te

zijn. Het gaat hier echter in alle vier de gevallen om het gebruik van *nie* voorafgegaan door *so*.

10.4.3 Relativa per sociaal domein

In figuur 10.4 staan de resultaten uitgesplitst naar domein voor de onzijdige relativa, waarbij de domeinen zijn gerangschikt op de frequentie van het betreffende voornaamwoord *hetwelk*.

Figuur 10.4. Onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden per domein in het LOL-corpus (percentages en absolute aantallen).

Er is duidelijk verschil tussen de diverse domeinen in het gebruik van de relativa. De administratieve domeinen – Economie, Religie, Liefdadigheid en Academie – vertonen een hogere frequentie van *hetwelk* dan de niet-administratieve domeinen Publieke Opinie, Privé en Literatuur, waar de relativa *dat* en *wat* frequenter zijn. De administratieve domeinen waren ook precies de domeinen waar het aandeel Franse leensuffixen en leenwoorden het grootst was (zie paragraaf 5.4.2 en 7.4.2), dus in deze zin lijkt *hetwelk* zich wel hetzelfde te gedragen als Franse geleende elementen. *Wat* vormt het grootste aandeel in de betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Literatuur en komt hier vrijwel even vaak voor als *hetgeen*. Voor *hetgeen* zijn geen verklaarbare verschillen te

constateren tussen de domeinen; in elk geval is het niet zo dat deze vorm frequenter of juist minder frequent is in de administratieve domeinen dan in de overige domeinen.

Het hoge aandeel van *hetwelk* in met name het domein Economie is voor een deel toe te schrijven aan een vaste formulering die in dit domein voorkomt: *hetwelk doende (etc.)*, een relatieve aansluiting die gebruikt werd om een verzoekschrift mee af te sluiten. Deze vaste verbinding komt in totaal 24 keer voor in het corpus, vooral in het domein Economie. Ook in het domein Liefdadigheid komen enkele standaardzinnen met *hetwelk* erin voor, zoals *hetwelk ik affineer*, ook een relatieve aansluiting, waarmee een testament werd afgesloten. In totaal zit deze 17 keer in het domein Liefdadigheid. De formule *hetwelk doende* wordt wel in verband gebracht met het Latijn. Het *WNT* (lemma ‘hetwelk’) zegt over *hetwelk doende* het volgende:

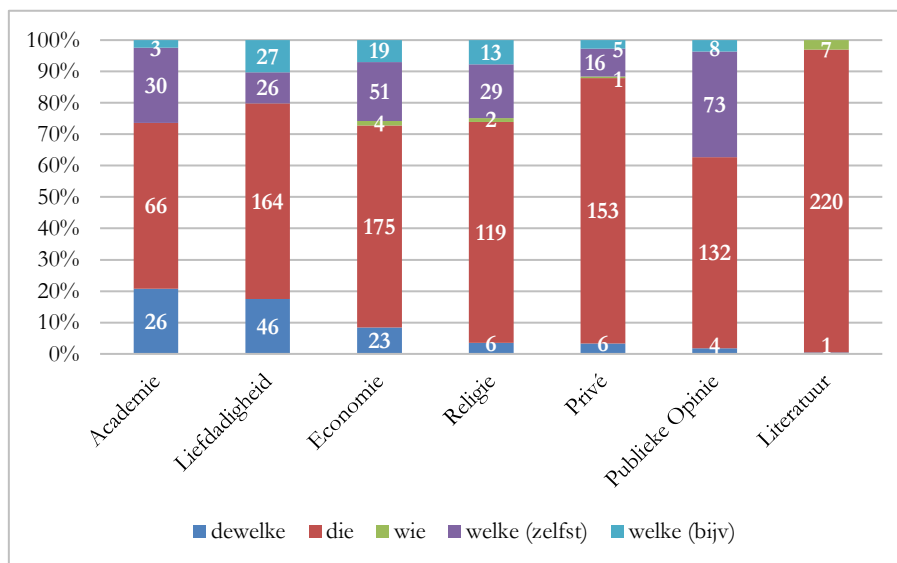
De woordenschat van De Beer en Laurillard [1899] vermeldt (blz. 425 *b*) tot opheldering eene Lat. formule *Quod faciendo bene facies* (d.i. hetwelk doende gij wel zult doen).

Bij bovenstaande standaardzinnen met *hetwelk* zou het dus mogelijk om een vernederlandsing van een Latijnse formule kunnen gaan.

Figuur 10.5 op de volgende pagina geeft de resultaten voor domein voor de mannelijke en vrouwelijke relativa gerangschikt op basis van de frequentie van *dewelke*. Net als bij *hetwelk* is ook bij *dewelke* een verschil te zien tussen de administratieve domeinen en de andere domeinen: met name Academie en Liefdadigheid, en in mindere mate ook Economie, hebben een relatief hoge frequentie van *dewelke*, terwijl deze vorm in de overige domeinen nauwelijks voorkomt. Literatuur heeft slechts één voorkomen van *dewelke* in het hele corpus. Net als bij *hetwelk* zijn er voor *dewelke* vaste verbindingen te vinden in het domein Liefdadigheid, zoals *dewelke verklaarde van voornemen te wezen/zijn [...]*. Hoe dan ook lijkt het frequentiepatroon van zowel *hetwelk* als *dewelke* bij de domeinen dus wel overeen te komen met dat van de Franse leensuffixen en leenwoorden.

Het gebruik van *welke* lijkt, hoewel het net als *dewelke* is bestempeld als een formelere variant, niet per se frequenter in de administratieve domeinen. Hoewel deze vorm in Literatuur niet en in Privé slechts sporadisch voorkomt, heeft Publieke Opinie juist het grootste aandeel *welke* (waarbij het zelfstandige en bijvoeglijke gebruik zijn samengenomen) van alle domeinen: 37 procent. *Die* is in alle

domeinen een variant die in meer dan de helft van de gevallen als mannelijk of vrouwelijk betrekkelijk voornaamwoord wordt gebruikt; in Academie is het aandeel het laagst met 53 procent.

Figuur 10.5. Mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden per domein in het LOL-corpus (percentages en absolute aantallen).

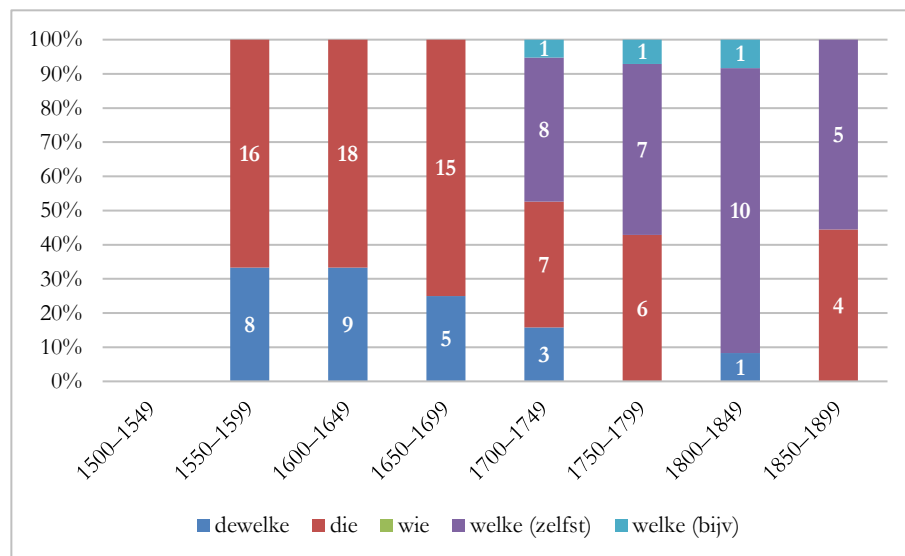
Waar het domein Literatuur bij de onzijdige relativa al het hoogste percentage van het relativum *wat* had van alle domeinen, is dat bij de mannelijke/vrouwelijke tegenhanger *wie* ook het geval, hoewel het aandeel met 3 procent – wat in absolute aantallen neerkomt op 7 voorkomens – ook in dit domein zeer beperkt blijft.

10.4.4 Relativa per periode en sociaal domein

In deze paragraaf worden de resultaten uitgesplitst naar periode en domein. Er moet hierbij echter wel rekening worden gehouden met het feit dat de resultaten per categorie door deze splitsing soms erg laag uitvallen. Met name de aantallen van de onzijdige relativa zijn bij sommige domeinen zeer beperkt, met niet zelden minder dan 10 tokens per periode per domein. Deze resultaten moeten dan ook met de nodige voorzichtigheid benaderd worden. Waar het totaal aantal tokens voor de onzijdige relativa onder de 100 uitkwam (te weten bij Academie en

Publieke Opinie) worden deze resultaten dan ook niet in een figuur weergegeven.

Voor het domein Academie zijn voor de onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden slechts 56 tokens gevonden, waardoor het lastig is om aan de resultaten uitgesplitst per periode (waarbij er tussen de 3 en 17 tokens per periode in dit domein zijn) conclusies te verbinden. Er is met dit lage aantal tokens echter wel een diachrone afname te zien van *hetwelke*, die ook in de algemene diachrone resultaten in paragraaf 10.4.2 zichtbaar was: *hetwelke* is het frequentst in de perioden 1550–1599 (7 tokens van de 17) en 1600–1649 (5 tokens van de in totaal 10). In de perioden 1650–1699 tot en met 1800–1849 komen er telkens nog 2 tokens van *hetwelke* voor, tegenover 3 tot 6 tokens van de andere onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden in deze perioden. In 1850–1899 is *hetwelke* uit het corpus verdwenen.

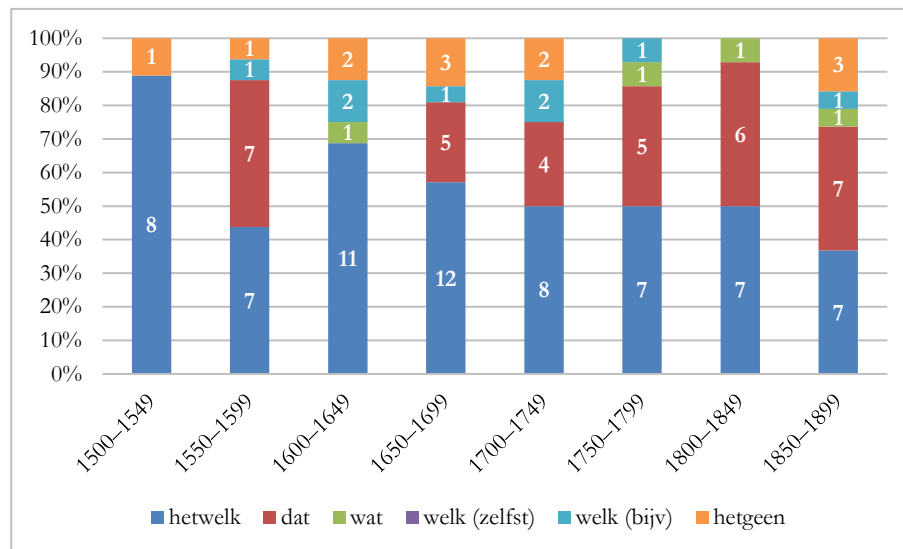

Figuur 10.6. Mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Academie per periode in het *LOL*-corpus (percentages en absolute aantallen).

In figuur 10.6 staan de resultaten van de mannelijke/vrouwelijke relatieve voor het domein Academie. De afname in het gebruik van *dewelke* in figuur 10.6 komt overeen met het algemene diachrone beeld in paragraaf 10.4.2. Na een aanvankelijke afwezigheid van zowel het zelfstandige als bijvoeglijke gebruik van *welke* is deze variant in de laatste twee eeuwen van het *LOL*-corpus een serieuze concurrent geworden van *die* in het

Academisch domein, waarbij *welke* in alle vier de perioden frequenter is dan *die*.

In figuur 10.7 en 10.8 (deze laatste op de volgende pagina) zijn de resultaten opgenomen van het domein Economie.

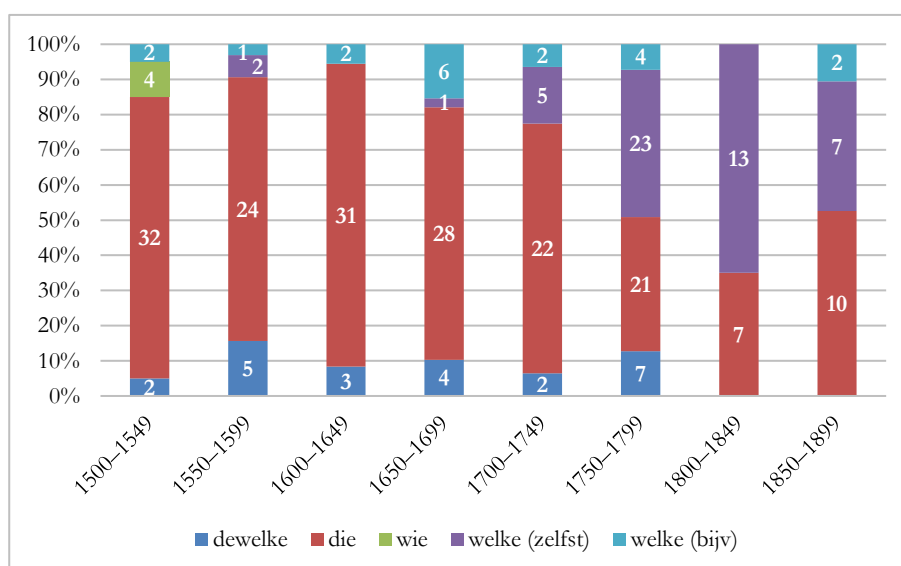

Figuur 10.7. Onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Economie per periode in het LOL-corpus (percentages en absolute aantallen).

Ook in figuur 10.7 is er een relatieve afname te zien van het aandeel *hetwelk* in de loop van de tijd, hoewel deze variant tot en met de periode 1850–1899 met ruim een derde van het totaal aantal onzijdige relativa voor deze periode nog steeds een belangrijke variant is. *Dat* is in de meeste perioden naast of na *hetwelk* de meest voorkomende variant (behalve in 1500–1549 en 1600–1649, waar deze variant compleet afwezig is), maar het absolute aantal van *dat* overtreft dat van *hetwelk* in geen enkele periode. Alle andere varianten – *wat*, het bijvoeglijk gebruik van *welk* en *hetgeen* – zijn maar marginaal aanwezig in het domein Economie. De verklaring voor de populariteit van *hetwelk* in dit domein moet echter zoals in paragraaf 10.4.3 al is aangegeven vooral gezocht worden in de vaste constructie *hetwelk doende etc.*, die met geen ander relativum dan *hetwelk* voorkomt in het corpus.

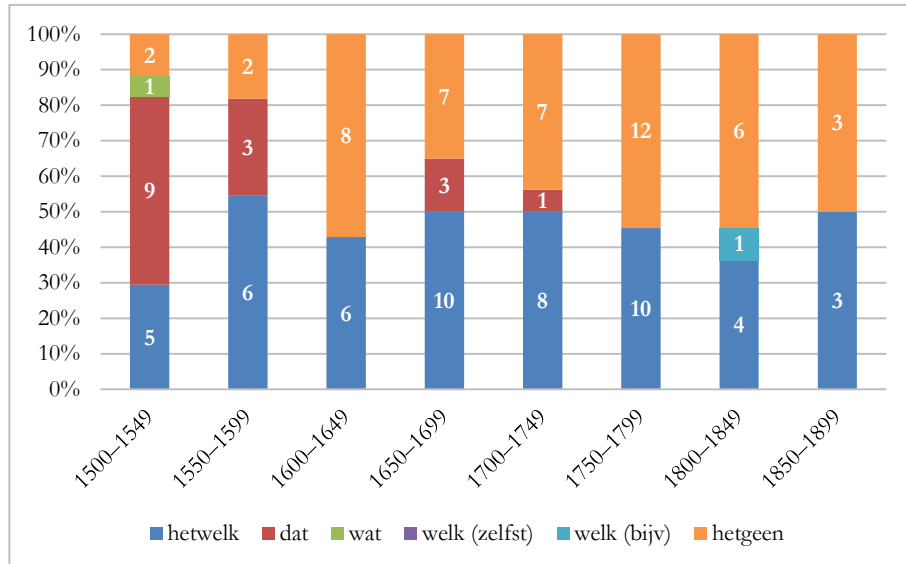
Figuur 10.8 laat voor het domein Economie tot en met 1750–1799 nog een beperkt gebruik van *dewelke* zien in alle perioden, maar deze variant is in de negentiende eeuw volledig uit het corpus

verdwenen. Het betrekkelijk voornaamwoord *welke* is, net als bij het domein Academie, een in toenemende mate belangrijke concurrent voor *die*. Waar het bijvoeglijke gebruik van *welke* door alle perioden heen een marginale variant blijft (en in 1800–1849 zelfs volledig afwezig is), neemt het zelfstandige gebruik van *welke* in aandeel toe in de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw; in 1750–1799 en 1800–1849 is het zelfstandige *welke* zelfs een variant die vaker voorkomt dan *die*. *Wie* komt zoals hierboven al aangegeven in het domein Economie alleen voor in de verbinding *so wie* in de periode 1500–1549.

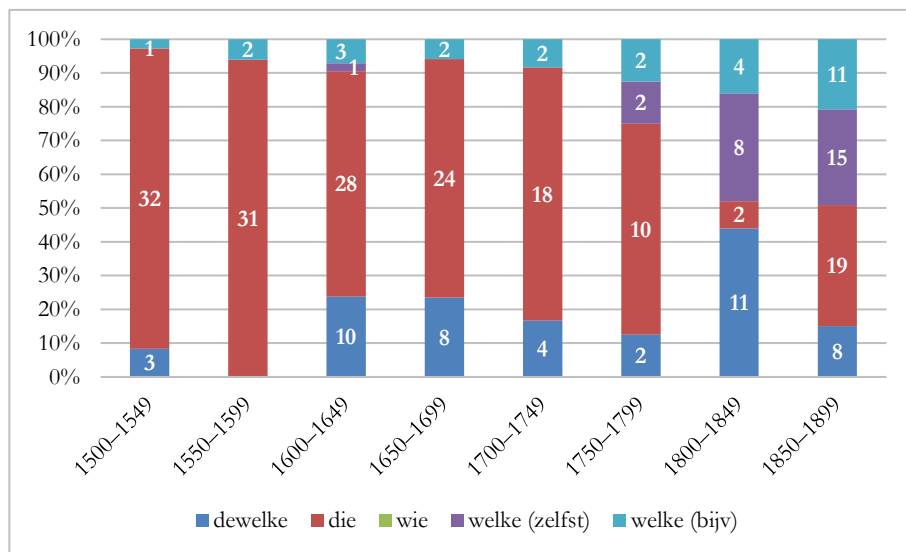

Figuur 10.8. Mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Economie per periode in het LOL-corpus (percentages en absolute aantallen).

Figuur 10.9 en 10.10 op de volgende pagina geven de resultaten voor het domein Liefdadigheid. In figuur 10.9 blijft het gebruik van *betwelke* redelijk stabiel gedurende de gehele periode die het corpus beslaat; deze variant maakt steeds tussen ongeveer een derde en de helft uit van het totale aantal tokens. *Hetgeen* is na *betwelke* de belangrijkste variant, waarvan het gebruik in de loop van de tijd toeneemt. *Dat* is in het domein Liefdadigheid eigenlijk alleen in de zestiende eeuw een belangrijke variant en is in vier van de acht perioden zelfs geheel afwezig als relativum.

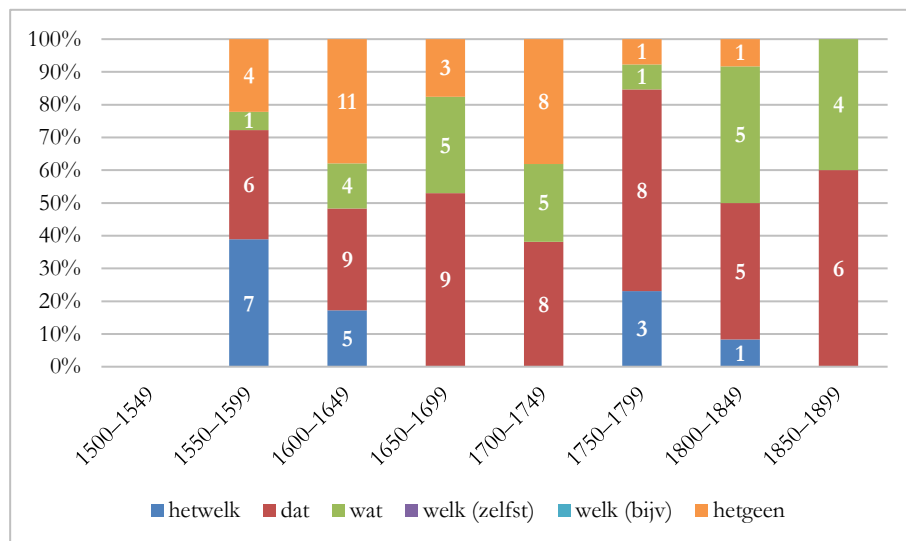
Figuur 10.9. Onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Liefdadigheid per periode in het *LOL*-corpus (percentages en absolute aantallen).

Figuur 10.10. Mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Liefdadigheid per periode in het *LOL*-corpus (percentages en absolute aantallen).

In figuur 10.10 is bij het aandeel *develke* een patroon te zien dat niet overeenkomt met wat er uit de algemene diachrone resultaten in paragraaf 10.4.2 naar voren kwam: in plaats van een geleidelijke diachrone afname van *develke* is, na een aanvankelijke afname tussen 1600–1649 en 1750–1799, juist een toename in het gebruik te zien in de negentiende eeuw. Dit is een patroon dat ook niet overeenkomt met het diachrone patroon dat voor de Franse leensuffixen en leenwoorden is gevonden. Vanaf de periode 1750–1799 neemt het gebruik van *welke* (zowel bijvoeglijk als zelfstandig gebruikt) ook toe, iets wat eveneens te zien was bij de domeinen Academie en Economie.

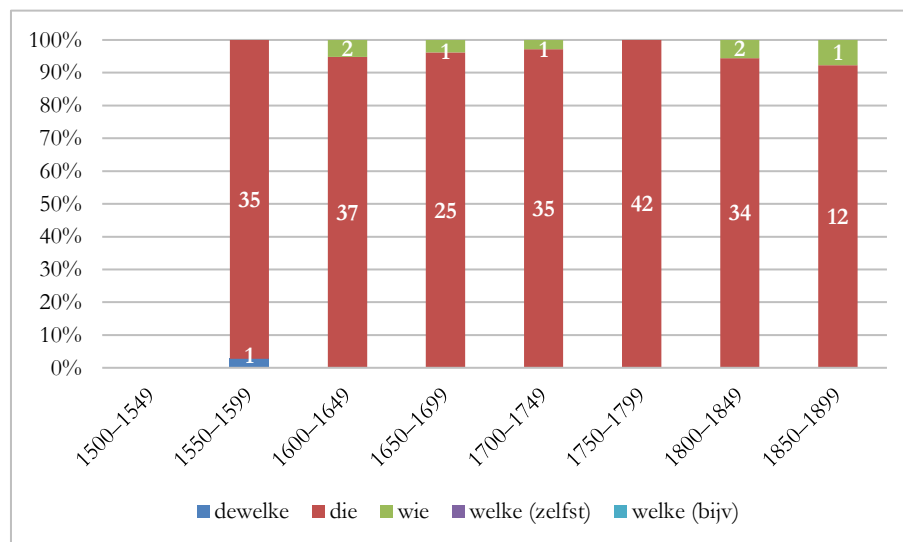
De toename van *develke* en *welke* gaat ten koste van *die*, die daardoor in de negentiende eeuw (als de tokens van het zelfstandig en bijvoeglijk gebruik van *welke* worden samengenomen) niet meer de frequentste variant van het betreffelijke voornaamwoord is, terwijl dat in alle perioden daarvoor wel zo was.

Figuur 10.11. Onzijdige betreffelijke voornaamwoorden in het domein Literatuur per periode in het LOL-corpus (percentages en absolute aantallen).

De resultaten voor het domein Literatuur staan in figuur 10.11 en 10.12 (deze laatste op de volgende pagina). Uit figuur 10.11 hierboven blijkt dat *hetwelke* vooral in de eerste periode van dit domein, 1550–1599, wordt gebruikt en dan de meest voorkomende variant van het onzijdige betreffelijke voornaamwoord is. In zekere zin komt dit wel overeen met

het diachrone patroon dat voor de Franse leensuffixen en leenwoorden is gevonden bij het domein Literatuur, aangezien de periode met de meeste leensuffixen en leenwoorden voor dit domein ook de periode 1550-1599 was (zie paragraaf 5.4.3 en 7.4.3). Na een redelijk aandeel van de variant *hetgeen* in de perioden tot en met 1700–1749 verdwijnt deze variant daarna vrijwel volledig; in de negentiende eeuw zijn *dat* en *wat* de voornaamste varianten voor het onzijdig betrekkelijk voornaamwoord.

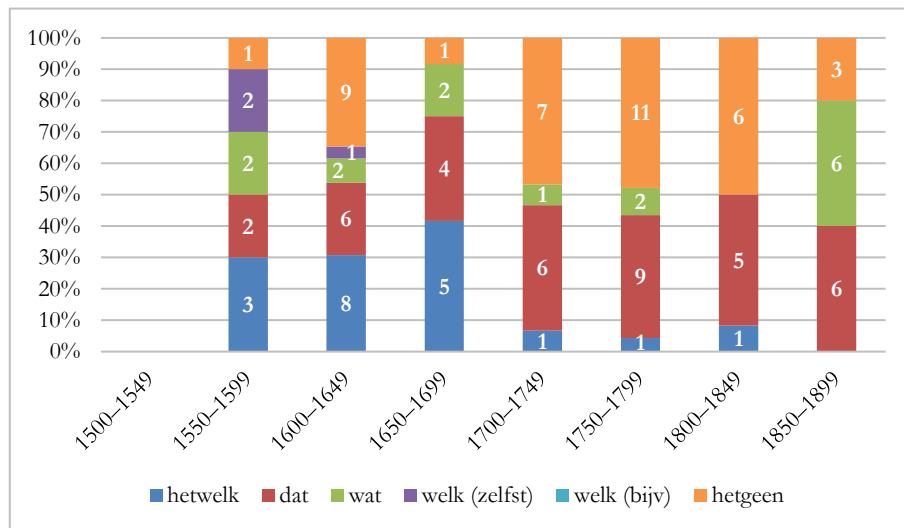

Figuur 10.12. Mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Literatuur per periode in het LOL-corpus (percentages en absolute aantallen).

Wat betreft de mannelijke en vrouwelijke vormen en de meervoudsvormen van het betrekkelijk voornaamwoord laat figuur 10.12 zien dat *die* eigenlijk de enige variant is die in het domein Literatuur voorkomt. Sporadisch komt ook nog *wie* voor en alleen in de eerste periode is er één voorkomen van *dewelke*, maar zowel het zelfstandige als bijvoeglijke gebruik van *welke*, die in de drie voorgaande domeinen vanaf de achttiende eeuw een veel voorkomende variant werd, komt in het domein Literatuur geen enkele keer voor in het corpus.

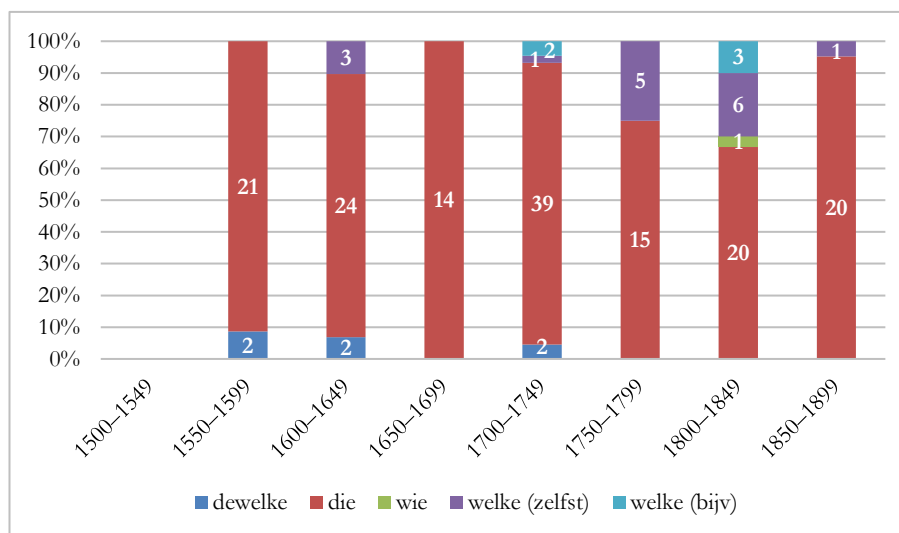
In figuur 10.13 op de volgende pagina staan de percentages en aantallen onzijdige relativa voor het Privédomein. Zoals in deze figuur te zien is, komt het relativum *hetwelke* in de eerste perioden nog redelijk vaak voor in vergelijking met de andere onzijdige relativa, maar vanaf de achttiende eeuw wordt deze variant vrijwel niet meer gebruikt en deze

verdwijnt in de periode 1850–1899 volledig uit het corpus. Ook hier is dus weer geen link te constateren met de Franse leensuffixen en leenwoorden, die juist in de eerste helft van de achttiende eeuw veelvuldig werden gebruikt in de privébriefen (zie paragraaf 5.4.3 en 7.4.3). In dezelfde perioden waarin *hetwelke* nog maar marginaal voorkomt – 1700–1749, 1750–1799 en 1800–1849 – is het aandeel van *hetgeen* in de totale hoeveelheid onzijdige relativa juist toegenomen. In 1850–1899 is er dan weer een opvallend hoog percentage *wat*, dat een even groot aandeel heeft als *dat*.

Figuur 10.13. Onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Privé per periode in het *LOL*-corpus (percentages en absolute aantallen).

In figuur 10.14 op de volgende pagina staan de resultaten voor de mannelijke en vrouwelijke relativa in het Privédomein. Net als bij Literatuur is bij deze resultaten te zien dat *die* veruit de meest voorkomende variant is en dat *dewelke* slechts zeer sporadisch optreedt. In tegenstelling tot de resultaten van Literatuur is *welke* bij Privé echter wel een variant die wordt aangetroffen in het corpus; het aandeel neemt net als bij de domeinen Academie, Economie en Liefdadigheid diachroon toe, hoewel dit bij Privé alleen in de tweede helft van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw het geval is. Het relativum *wie* komt in het hele corpus privébriefen slechts één keer voor.

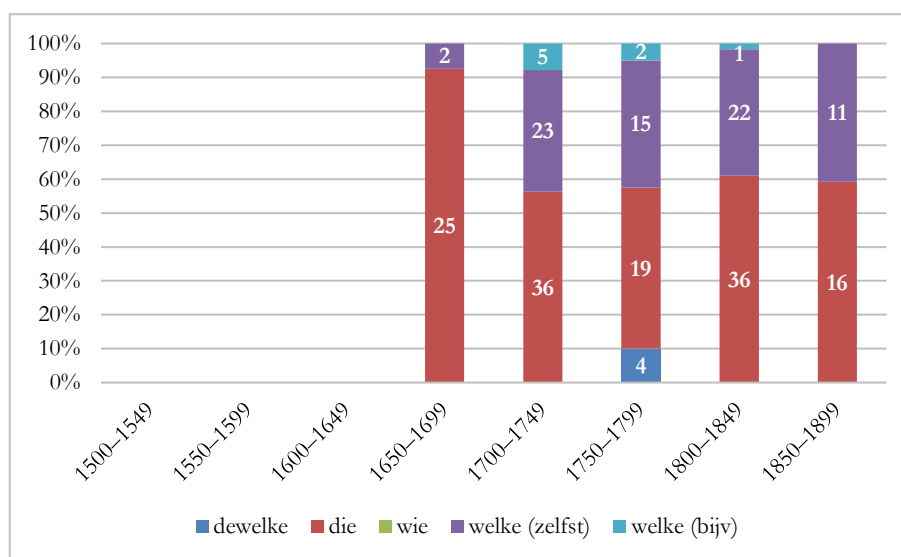

Figuur 10.14. Mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Privé per periode in het *LOL*-corpus (percentages en absolute aantallen).

De onzijdige relativa in het domein Publieke Opinie vertonen een ander beeld dan in de tot nu toe besproken domeinen. In tegenstelling tot de andere domeinen neemt het aandeel *betwelke* in het domein Publieke Opinie niet af in de loop van de tijd, maar juist toe: terwijl deze variant van het onzijdige betrekkelijke voornaamwoord geheel afwezig is in de eerste twee perioden van dit domein (1650–1699 en 1700–1749), komt het wel een aantal keer voor in de laatste drie perioden: 7 keer in 1750–1799 (van de in totaal 15 tokens van onzijdige relativa in deze periode), 5 keer in 1800–1849 (van de 10 tokens) en 4 keer in 1850–1899 (van de 9 tokens). In elk van deze perioden komt *betwelke* vaker voor dan elke andere variant: in 1750–1799 is *betgeen* met 5 tokens de tweede variant en in 1800–1849 en 1850–1899 *dat* met in beide perioden 3 tokens. Tegelijkertijd neemt het aandeel *betgeen* tussen 1700–1749 en 1850–1899 in toenemende mate af: van 9 tokens in 1700–1749 naar 5 in 1750–1799, 2 in 1800–1849 en 1 in 1850–1899.

De distributie van de mannelijke en vrouwelijke relativa in het domein Publieke Opinie van het *LOL*-corpus staat in figuur 10.15 op de volgende pagina. Uit deze figuur blijkt dat het relativum *dewelke* vrijwel afwezig is in de Publieke Opinie, met uitzondering van de periode 1750–1799, waar er 4 voorkomens van deze variant zijn. *Die* is in alle perioden het frequentst. In de laatste vier perioden krijgt *die* wel concurrentie van *welke*, die nog niet veel voorkwam in de periode 1650–1699 maar vanaf

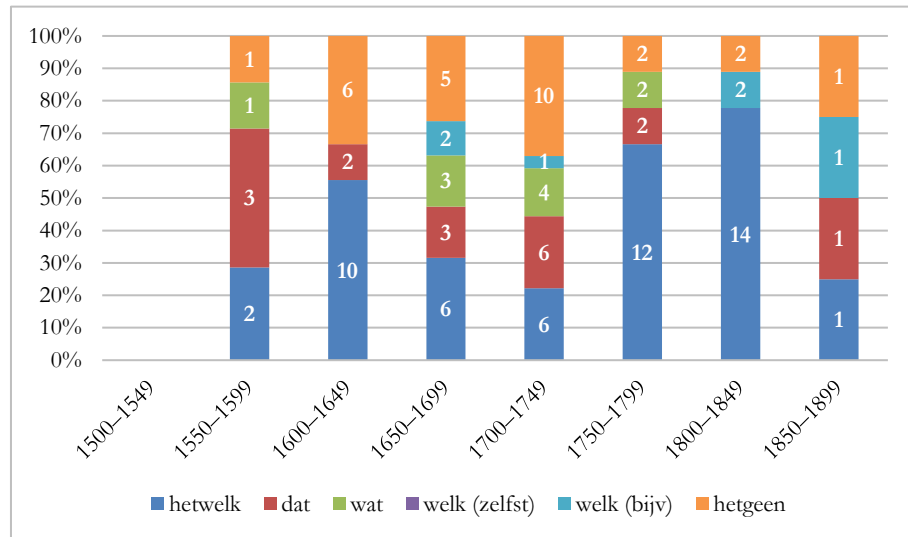
1700–1749 telkens een aandeel van rond de 40 procent heeft. De verhouding tussen *die* en *welke* blijft in de achttiende en negentiende eeuw echter vrij stabiel met rond de 60 procent *die* en rond de 40 procent *welke*.

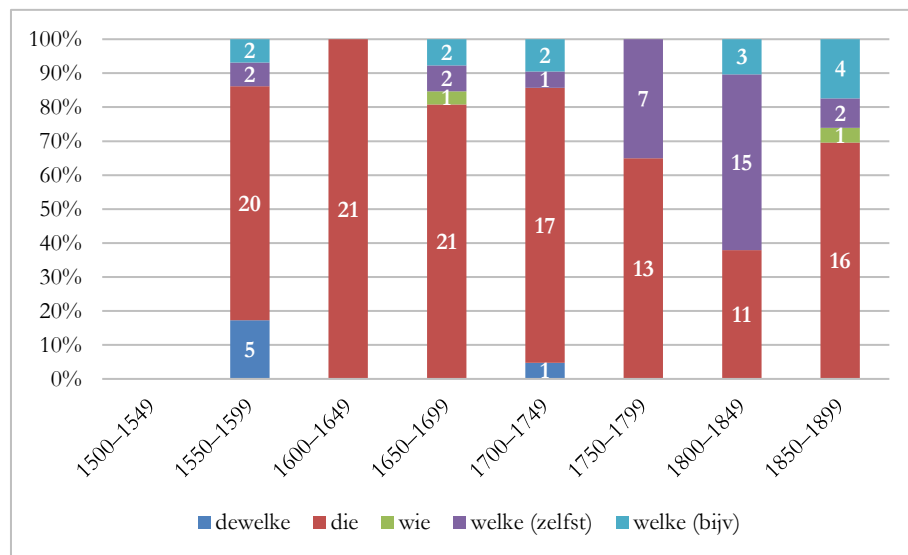
Figuur 10.15. Mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Publieke Opinie per periode in het LOL-corpus (percentages en absolute aantallen).

Tot slot staan de resultaten voor Religie in figuur 10.16 en figuur 10.17 op de volgende pagina. Net zoals bij de Publieke Opinie de variant *betwelke* juist in de laatste drie perioden van het corpus opkwam, is in figuur 10.16 te zien dat bij Religie het percentage *betwelke* na een aanvankelijke afname van 1600–1649 tot en met 1700–1749 weer toeneemt in de perioden 1750–1799 en 1800–1849. In deze twee perioden is *betwelke* ook veruit de belangrijkste variant met twee derde van het totale aantal onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden in 1750–1799 en bijna 80 procent in 1800–1849. *Hetgeen* wordt in dezelfde perioden juist minder frequent. De sterke toename van het gebruik van *betwelke* gaat in tegen het algemene beeld van het relativum *betwelke*, dat juist een daling laat zien in de loop van de tijd, maar ook tegen het beeld dat uit de analyses van de Franse leensuffixen en leenwoorden in het domein Religie naar voren kwam: daarin bleef het gebruik van leensuffixen juist redelijk stabiel gedurende de achttiende en negentiende eeuw en nam het

gebruik van leenwoorden af in de periode 1750-1799 ten opzichte van 1700-1749 in plaats van toe (zie paragraaf 5.4.3 en 7.4.3.).

Figuur 10.16. Onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Religie per periode in het *LOL*-corpus (percentages en absolute aantallen).

Figuur 10.17. Mannelijke en vrouwelijke betrekkelijke voornaamwoorden in het domein Religie per periode in het *LOL*-corpus (percentages en absolute aantallen).

Het beeld van figuur 10.17 wijkt niet veel af van dat van de andere domeinen wat betreft het gebruik van de mannelijke en vrouwelijke relativa: *dewelke* is een zeer weinig voorkomende variant, zeker na de periode 1550–1599, *die* is in het algemeen de meest voorkomende variant en het gebruik van *welke* neemt toe in de perioden 1750–1799 en 1800–1849. In deze laatste periode is *welke* ook frequenter dan *die*. *Wie* komt net als *dewelke* slechts zeer sporadisch voor in het domein Religie: 1 keer in 1650–1699 en 1 keer in 1850–1899.

10.5 Besluit

In dit hoofdstuk is onderzocht wat de frequentie is van de verschillende onzijdige betrekkelijke voornaamwoorden (*dat, wat, welk, hetwelk, hetgeen*) en de mannelijke, vrouwelijke en meervoudige betrekkelijke voornaamwoorden (*die, wie, welke, dewelke*) in het LOL-corpus. Bij deze bespreking waren met name de resultaten van de betrekkelijke voornaamwoorden *hetwelk* en *dewelke* van belang, omdat van deze relativa beweerd wordt dat hun gebruik beïnvloed is door het Frans. Met de in dit hoofdstuk besproken resultaten kan de vraag worden beantwoord of het gebruik van *dewelke* en *hetwelk* inderdaad toegeschreven kan worden aan Franse invloed.

De resultaten laten zien dat, hoewel het aandeel *n*-vormen (*wat, wie, welk, welke, hetwelk, dewelke*) in het corpus als geheel toeneemt in de loop van de tijd ten koste van de *d*-vormen (*dat, die, hetgeen*), dit niet geldt voor het aandeel *hetwelk* en *dewelke*: het gebruik van deze varianten neemt juist af in de loop van de tijd. Aan de andere kant was bij *welke* een toename te zien in de loop van de tijd, iets wat ook al door Krogull (2018) was geconstateerd.

Er bleek een domeinverschil te zijn in het gebruik van *hetwelk* en *dewelke* in de zin dat de administratieve, formelere domeinen een hogere frequentie van *hetwelk* en *dewelke* hadden dan de niet-administratieve domeinen. Bij de niet-administratieve domeinen was bovendien bij *hetwelk* te zien dat het aandeel van deze variant in de teksten afkomstig uit het domein Publieke Opinie hoger was dan in de domeinen Privé en Literatuur, die ook minder formeel zijn dan Publieke Opinie.

Op basis van het in dit hoofdstuk geschetste beeld van het gebruik van *hetwelk* en *dewelke* kan worden bekeken of het patroon dat voor deze relativa is gevonden overeenkomsten vertoont met de patronen die in de hoofdstukken 5 en 7 zijn vastgesteld voor de Franse

leensuffixen en leenwoorden: indien dat het geval is, zou er kunnen worden gezegd dat het gebruik van *betwelke* en *dewelke* inderdaad door het Frans is beïnvloed. Bij zowel de analyses van de Franse leensuffixen als van de leenwoorden kwam naar voren dat het aantal leensuffixen en leenwoorden in het *LOL*-corpus steeg tot 1700–1749, toen de piek in het gebruik van aan het Frans ontleende elementen werd bereikt, waarna een daling inzette in de tweede helft van de achttiende en in de negentiende eeuw (zie paragraaf 5.4.1 en 7.4.1). Bij *betwelke* en *dewelke* is echter vanaf de aanvang van het *LOL*-corpus een daling in frequentie te zien. De periode 1700–1749 heeft zelfs het laagste percentage *betwelke* van alle perioden; bij *dewelke* is alleen het percentage in de periode 1850–1899 (1 procent) lager dan in 1700–1749. Als gekeken wordt naar het algemene diachrone beeld, komen de ontwikkelingen van Franse geleende elementen en die van *betwelke* en *dewelke* dus niet met elkaar overeen.

Wanneer de relativa per domein worden bekeken, dan kan er een onderscheid gemaakt worden tussen de administratieve domeinen (Academie, Economie, Liefdadigheid, Religie) en de overige domeinen (Literatuur, Privé, Publieke Opinie). Zowel *betwelke* als *dewelke* kwam meer voor in de administratieve domeinen dan in de overige domeinen. Dit versterkt de bewering die al in de onderzoeksliteratuur te vinden was dat *betwelke* en *dewelke* tot de formele taal behoren. Ook bij de leensuffixen en leenwoorden was er een verschil te zien tussen de administratieve domeinen en de overige domeinen. Hoewel Publieke Opinie en Religie bij de leensuffixen en leenwoorden een tussenpositie innamen, was er wel een duidelijk verschil tussen Academie, Economie en Liefdadigheid aan de ene kant, met veel leensuffixen en leenwoorden, en Privé en Literatuur aan de andere kant, met weinig Franse elementen. Dit is hetzelfde beeld als wat bij *betwelke* en *dewelke* te zien is, dus wanneer alleen naar de domeindimensie wordt gekeken, dan volgen deze relativa wel hetzelfde patroon als de Franse leensuffixen en leenwoorden.

Bij uitsplitsing van de relativa naar periode en domein ontstaat echter veelal ook weer een ander beeld dan bij de leensuffixen en leenwoorden het geval was. De meeste resultaten zijn op een beperkt aantal tokens van relativa gebaseerd waardoor het lastig is om algemene uitspraken te doen, maar er zijn bij uitsplitsing naar periode en domein weinig aanwijzingen dat de ontwikkelingen van *betwelke* en *dewelke* dezelfde patronen volgen als de leensuffixen en leenwoorden. Bij Academie neemt het aandeel *betwelke* en *dewelke* gestaag af terwijl er bij de geleende elementen in het domein Academie eerst een stijging te zien was en pas in de negentiende eeuw een daling. Ook bij Economie was de

geleidelijke daling van deze relativa in de loop van de tijd niet te zien in de resultaten van de leensuffixen en leenwoorden. Bij Liefdadigheid werd het hoogtepunt van leensuffixen en leenwoorden in de achttiende eeuw bereikt, terwijl *hetwelke* het frequentst is in de periode 1600–1649 in dit domein. Daarnaast daalde het aantal leensuffixen en leenwoorden in Liefdadigheid in de negentiende eeuw, terwijl *dewelke* juist toeneemt in frequentie in deze periode. Bij Literatuur is wel opvallend dat in de periode waarin de meeste leensuffixen en leenwoorden zijn gevonden – 1550–1599 – ook het hoogste percentage *hetwelke* wordt gevonden en het enige voorkomen van *dewelke* in dit domein te vinden is. Bij Privé echter komt *hetwelke* alleen in de zestiende en zeventiende eeuw nog regelmatig voor, terwijl de piek van ontleningen zich in de eerste helft van de achttiende eeuw bevond. Ook *dewelke* is relatief frequenter in de perioden 1550–1599 en 1600–1649 dan in 1700–1749. De piek in leensuffixen en leenwoorden bij Publieke Opinie was te vinden in de eerste helft van de achttiende eeuw, maar in deze periode komen de vormen *hetwelke* en *dewelke* in het geheel niet voor in dit domein. Juist wanneer het aantal leensuffixen en leenwoorden weer begon af te nemen – in de laatste drie perioden – komt *hetwelke* op als variant in de kranten. Tot slot laat Religie een stijging zien van *hetwelke* in de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw, terwijl de leensuffixen relatief stabiel bleven in dezelfde perioden en de daling van het aantal leenwoorden tussen de eerste en tweede helft van de achttiende eeuw niet overeenkomt met de stijging die in dezelfde periode bij *hetwelke* te zien is. Ook bij Religie is *dewelke* het frequentst (en komt op één token na alleen maar voor) in de periode 1550–1599.

Al met al kan er op basis van de resultaten uit dit onderzoek niet geconcludeerd worden dat het Frans invloed heeft gehad op de Nederlandse relativa *hetwelke* en *dewelke*. Op basis van de dimensie van het sociale domein zou er wel een argument zijn om de relativa als Franse invloed te zien, omdat het patroon van de sociale domeinen bij de relativa overeenkomt met dat van de leensuffixen en leenwoorden. Wanneer echter naar de dimensie periode wordt gekeken, dan blijkt dat de diachrone ontwikkeling van de beide relativa niet overeenkomt met de diachrone ontwikkeling van de Franse leensuffixen en leenwoorden. Omdat het diachrone patroon ontbreekt en het juist van belang is voor de beïnvloedingsclaim dat zowel het sociale domein als de dimensie van de diachronie overeenkomt met de leensuffixen en leenwoorden, kan er op basis van de resultaten die in dit hoofdstuk zijn gepresenteerd niet bewezen worden dat er inderdaad sprake is van Franse invloed.

Aangezien het doel van deze casestudy was om te achterhalen of het Frans naast invloed op de Nederlandse morfologie en woordenschat ook invloed heeft gehad op de Nederlandse morfosyntaxis, moet er worden geconcludeerd dat er in dit hoofdstuk geen bewijs is gevonden voor Franse invloed op de morfosyntaxis van het Nederlands.

Als *dewelke* en *hetwelke* dan niet onder invloed hebben gestaan van het Franse *lequel*, waar komen deze relativa dan vandaan? In de literatuur worden ook andere mogelijkheden gegeven voor het ontstaan van *dewelke* en *hetwelke*. Van der Wal (2002: 33) geeft aan dat het gebruik van relatieven met *welke* – en overigens ook de ontwikkeling van *d-* naar *n-* vormen in het algemeen – een taalinterne ontwikkeling zou kunnen zijn die parallel loopt met gelijksoortige ontwikkelingen in andere talen. Alle talen ontwikkelen los van elkaar strategieën om bijvoorbeeld nevenschikte en ondergeschikte zinnen te vormen en daarbij hoort de ontwikkeling van woorden om zinnen met elkaar te verbinden, zoals relativa. Haspelmath (2001) noemt het gebruik van betrekkelijke voornaamwoorden een kenmerk van het *Standard Average European*: het zou een kenmerk zijn dat vrijwel alle Europese talen gemeenschappelijk hebben, terwijl het buiten het Europese continent nauwelijks voorkomt in de talen van de wereld. Ook geeft Haspelmath aan dat de relatieve woorden vaak zijn ontwikkeld uit vragende voornaamwoorden (soms ook uit demonstratieven, en soms hebben talen een apart relativum). Dit zou erop kunnen wijzen dat het vormen van relatieve woorden op basis van vraagwoorden – zoals *dewelke* en *hetwelke* – algemene patronen zijn in de Europese talen. Daarnaast zou het ook kunnen zijn dat niet het Frans maar een andere taal invloed heeft gehad op de Nederlandse relativa. Burridge (1993: 243) en Fiorentino (2007: 272) bijvoorbeeld wijzen op het Latijn als taal die invloed kan hebben gehad. Het gegeven dat de veel voorkomende formule *hetwelke doende etc.* ook een link met het Latijn zou hebben (zie paragraaf 10.4.3), versterkt het idee van deze mogelijke invloed alleen maar. Tot slot is het ook niet uit te sluiten dat er sprake is van *multiple causation*, waarbij contact met een andere taal zorgt voor versterking van een taalverandering die oorspronkelijk een taalinterne ontwikkeling was (zie bijv. Joseph 1983; Thomason 2020: 34).